

Тамара Чернадчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та
інформаційного права
Сумського національного
аграрного університету

УДК 347.734

Деякі аспекти класифікації валютних правовідносин

В умовах інтеграції України в світову економіку з усіма належними засобами стимулювання діяльності суб'єктів господарювання важливого значення набувають відносини в сфері обігу валюти. Нагальним на сьогодні є вдосконалення організаційної структури системи валютного регулювання та правової бази її функціонування. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує правове регулювання валютних відносин, а саме їх класифікація. Валютні правовідносини є єдиними за своєю юридичною та економічною природою, однак в межах цієї єдності виявляються їх видові відмінності, що дозволяє вести мову про існування чисельності їх різновидів і здійснити класифікацію цих правовідносин.

В юридичній науці робилися й робляться спроби класифікації правовідносин за різними критеріями: за функціями, за характером норм, за видами правових інститутів, за структурою юридичного змісту цих правовідносин, за юридичним характером взаємодії учасників правовідносин тощо, але питанням класифікації ва-

лютних правовідносин не приділялося достатньої уваги. Поділ валютних правовідносин на окремі види в певній мірі є умовним, що не дозволяє протиставляти їх між собою. Однак у відмінностях окремих видів валютних правовідносин є певна суть, оскільки таким чином виявляються особливості притаманні тільки цим видам правовідносин. Крім того, з урахуванням єдності валютних правовідносин та відмінностей окремих видів цих правовідносин розширюються пізнавальні можливості: вирішення проблем класифікації валютних правовідносин дозволяє виявити нові аспекти, що сприятиме найбільш повному розкриттю їх сутності.

В умовах розвитку права, класифікація валютних правовідносин набуває значного як теоретичного, так і практичного значення. Це зумовлено насамперед тим, що в межах валютних правовідносин здійснюється діяльність органів валютного регулювання та валютного контролю, спрямована на забезпечення режиму законності і правопорядку у сфері здійснення валютних операцій.

Виходячи з того, що у практичній площині класифікація забезпечує науковий підхід до вибору форм і методів правового регулювання; викриття окремих сегментів валютних правовідносин, які потребують подальшого вдосконалення правового регулювання і, відповідно, вироблення пропозицій щодо подальшого вдосконалення валютного законодавства, викриття неврегульованих чи недостатньо врегульованих відносин, в побудові наукового матеріалу тощо, метою статті є на підставі дослідження існуючих підходів щодо класифікації правовідносин, узагальнивши та доповнивши їх, здійснити повну класифікацію валютних правовідносин з метою подальшого вдосконалення їх правового регулювання.

Класифікація валютних правовідносин, яка здійснюється за різними підставами сприяє кращому уявленню щодо сутності, розумінню їх змісту та особливостей. Визнаючи валютне право однією із галузей права, уявляється доцільним, в першу чергу, провести класифікацію валютних правовідносин як на загальноправових засадах, так і з урахуванням галузевої специфіки та особливостей цих правовідносин.

Залежно від змісту валютних правовідносини виділяють:

- матеріальні валютні правовідносини, в яких реалізуються права і обов'язки суб'єктів валютного права. Матеріальні валютні правовідносини виникають на підставі матеріальних норм валютного права. Основний зміст суб'єктивних матеріальних прав і обов'язків в сфері валютної діяльності міститься в можливості чи необхідності обирати певну поведінку: здійснити певну операцію з валютними цінностями, реалізовувати право власності на валютні цінності тощо. Наприклад, ч. 3 ст. 6 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» передбачено право резидентів і нерезидентів – фізичних осіб продавати іноземну

валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – іншим фізичним особам – резидентам. Частиною 4 цієї ж статті передбачено обов'язок фізичних осіб – резидентів купувати іноземну валюту в уповноважених банках та інших фінансових установах, що одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – у інших фізичних осіб – резидентів і нерезидентів [1]. Таким чином матеріальними валютними правовідносинами є правовідносини з приводу купівлі-продажу іноземної валюти, тобто це ті відносини, що містять обов'язок резидентів та нерезидентів – фізичних осіб купувати та продавати іноземну валюту в уповноважених банках та інших кредитно-фінансових установах, що одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом – у інших фізичних осіб – резидентів і нерезидентів

- процесуальні валютні правовідносини, які виникають при встановленні форм і методів валютної діяльності. В них виражено юридичну форму в якій відбуваються валютні операції, регламентовано процедуру валютного регулювання та валютного контролю, притягнення до відповідальності за порушення валютного законодавства тощо. Для цих відносин властивим є наявність державно-владного елемента, який проявляється у визначенні і регламентації форм, методів, порядку і строків. Наприклад, процесуальними валютними правовідносинами є відносини з приводу проведення виїзних перевірок щодо дотримання банками вимог валютного законодавства відповідно до Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України (затверджено постановою Правління Національно-

го банку України від 21.09.2007 № 338) [2].

Між матеріальними та процесуальними валютними правовідносинами існує тісний зв'язок. Процесуальні валютні правовідносини мають значення саме як форма реалізації матеріальних прав і обов'язків. Разом з тим, вірно обрана процесуальна форма сприяє найкращому здійсненню матеріальних прав і обов'язків у сфері валютної діяльності, оскільки істотним є не тільки зміст, а й форма. Тому одним із важливих факторів покращення рівня валютної діяльності є вдосконалення процесуальної сторони цієї діяльності.

Залежно від основних функцій права, валютні правовідносини як і будь-які інші, поділяються на регулятивні й охоронні. Враховуючи те, що валютне право призначене врегулювати певну групу правовідносин, закріпити їх, упорядкувати діяльність учасників (суб'єктів) валютних відносин, то значна частина валютних правовідносин є регулятивними. Регулятивні валютні правовідносини за ознакою особливостей способу індивідуалізації суб'єктів поділяються на абсолютні та відносні регулятивні валютні правовідносини. Абсолютні регулятивні валютні правовідносини – це такі правовідносини, в яких управленій особі протистоїть в якості зобов'язаної будь-яка і кожна особа, тобто це є односторонні індивідуалізовані валютні правовідносини. До абсолютних регулятивних валютних правовідносин належать, зокрема, правовідносини щодо розрахунків у іноземній валюті. Відповідно до ч. 1 ст. 11 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” Національний банк України видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування [1]. Таким чином, у зазначених відносинах управленим суб'єктом є Національний банк України, якому протистоїть необмежене коло суб'єктів, що зобов'язані утримуватися від здійснення дій, що порушують

права зазначеного суб'єкта. Однак, міра можливої поведінки управненого суб'єкта в таких правовідносинах є досить незначною: він не може відмовитися від реалізації свого права на видачу та прийняття рішення про скасування ліцензії. Це пов'язано з тим, що прийняття рішень про видачу та скасування ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями складає компетенцію управненого суб'єкта – Національного банку України, а будь-яке компетенційне право є одночасно й обов'язком управненого суб'єкта. Його свобода в реалізації цього права полягає в тому, що Національний банк України не може відмовити у видачі ліцензії, якщо уповноважений банк, який звернувся за отриманням ліцензії відповідає вимогам, що пред'являються до нього в частині здійснення валютних операцій.

Значну частину регулятивних валютних правовідносин складають відносні регулятивні валютні правовідносини, тобто правовідносини, в яких управленому суб'єкту протистоїть визначений суб'єкт, який повинен здійснювати чи не здійснювати певні дії, тобто це є двосторонні індивідуалізовані валютні правовідносини. Це зумовлено методом владних приписів з опорою на позитивні зобов'язання, що домінують у валютному праві. Так, пп. а п. 4.1 ст. 4 вищезгаданого Положення містить норму згідно якої, при проведенні виїзної перевірки банку щодо дотримання валютного законодавства уповноважені працівники мають право входити в приміщення банку, а керівник банку відповідно до пп. а п. 4.9. цієї ж статті зобов'язаний цьому сприяти [2]. У більшості випадків у відносних регулятивних валютних правовідносинах управлений суб'єкт має право вимоги, якому кореспондується обов'язок суб'єкта, що конкретно визначений валютним законодавством.

Охоронні валютні правовідносини виконують допоміжну роль і тому, в системі валютних правовідносин, їх питома вага є незначною. Охоронні

валютні правовідносини виникають у зв'язку з порушенням норм валютного права на підставі санкції правової норми. Але валютне охоронне правовідношення необхідно відрізнити від інших видів охоронних правовідносин, які виникають у зв'язку з порушенням норми валютного права, але застосовуються санкції інших галузей права. До охоронних валютних правовідносин відносяться, зокрема, правовідносини, що виникли у зв'язку із здійсненням операцій з валютними цінностями уповноваженим банком без одержання генеральної ліцензії, торгівлею іноземною валютою банками без одержання ліцензії, несвоєчасним поданням, приховуванням або перекрученням звітності про валютні операції тощо.

За структурою юридичного змісту валютні правовідносини поділяються на прості та складні валютні правовідносини. Оскільки з точки зору суб'єктивного складу усі валютні правовідносини можна розглядати як складні, то уявляється доцільним розуміти під цим критерієм сукупність прав та обов'язків суб'єктів. Прості валютні правовідносини характеризуються тим, що складаються з одного права і одного обов'язку. Простим валютним правовідношенням є, наприклад, правовідношення з приводу встановлення валютного (обмінного) курсу.

В складних валютних правовідносинах є декілька взаємопов'язаних суб'єктивних прав і обов'язків і тому більшість валютних правовідносин є складними. В кожному структурно складному валютному правовідношенні можна виділити основне і похідні валютні правовідносини. Основним валютним правовідношенням в системі складного є таке, в межах і за допомогою якого здійснюється безпосередній рух правовідношення. Так, наприклад, в охоронних валютних правовідносинах основним буде правовідношення щодо виявлення (встановлення факту) порушення норм валютного законодавства, а усі інші (документальна фіксація право-

порушення, розгляд та прийняття рішення про застосування санкцій) будуть похідними. Отже, правовідношення на якому побудовано певний процес або його окрема стадія є основним валютно-процесуальним правовідношенням в системі складного валютного правовідношення. Усі інші в системі складного валютного правовідношення будуть похідними, оскільки вони сприяють реалізації основного правовідношення. Практичне значення розглянутої класифікації полягає в тому, що вона сприятиме вдосконаленню процесу як валютно-правового регулювання, зокрема, так і правового регулювання взагалі.

За об'єктом правового регулювання валютні правовідносини поділяються на майнові та немайнові. Оскільки суб'єктом майнових валютних правовідносин є матеріальна субстанція: іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, платіжні документи та інші цінні папери, боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, банківські метали, то до цього виду валютних правовідносин належать правовідносини щодо здійснення валютних операцій. Об'єктом немайнових валютних правовідносин є негрошова субстанція: ліцензія, звітність про валютні операції тощо. І тому до немайнових валютних правовідносин належать, зокрема окремі види процесуальні правовідносин (наприклад, щодо видачі ліцензії на здійснення валютних операцій, валютно-контрольні правовідносини тощо).

За критерієм взаємодії суб'єктів валютних правовідносин, вони поділяються на вертикальні і горизонтальні. Вертикальні валютні правовідносини опосередковують зв'язок між органами валютного регулювання та валютного контролю, з одного боку, і іншими суб'єктами валютних правовідносин, з іншого боку. Горизонтальні валютні правовідносини відображають зв'язок між рівноправними за юридичним статусом суб'єктами

валютних правовідносин. Таким чином, вертикальні валютні правовідносини існують між підпорядкованими суб'єктами цих правовідносин, а горизонтальні - між не підпорядкованими. Але підпорядкованість у валютному праві має різний характер і може проявлятися в:

- праві органів валютного регулювання видавати акти, обов'язкові для виконання організаційно не підпорядкованим іншим суб'єктам валютних правовідносин;

- праві державних органів і агентів валютного контролю здійснювати валютний контроль стосовно організаційно не підпорядкованих їм суб'єктів;

- праві органу управління суб'єкта адресувати своє юридично владне волевиявлення іншій організаційно підпорядкованій стороні.

За ознакою кількісного складу учасників валютних правовідносин вони поділяються на двосторонні, реалізація яких побудована на волевиявленні двох сторін правовідносин та багатосторонні, в яких реалізується воля трьох і більше сторін валютних правовідносин, кожна з яких виражає індивідуалізовану волю.

Підсумовуючи наведені міркування зазначимо, що суспільні відносини, які виникають в сфері валютної діяльності, будучи врегульованими нормами валютного права набувають значення валютних правовідносин, які існують в чисельності різновидів. Норми валютного права нібито живуть і реалізуються у валютних правовідносинах. Але валютні правовідносини, в свою чергу, впливають і на норми валютного права за принципом зворотного зв'язку і це є показником того наскільки точно та грамотно сформульовані норми валютного права, потрібно чи ні змінювати чи приймати нову норму. Зворотній зв'язок валютної діяльності на норми валютного права потребує постійного дослідження наукою фінансового права з метою вдосконалення як правової системи взагалі, так і валютної системи зокрема. Уявляється, що вирішення цього завдання збагатить юридичну науку та надасть можливість привести чинне валютне законодавство у відповідність до реально існуючих валютних відносин.

Список використаних джерел

1. *Про систему валютного регулювання і валютного контролю* : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 року № 15-93 – [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/15-93>

2. *Положення про порядок проведення виїзних, невиїзних (камеральних) перевірок щодо дотримання банками, іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства України та перевірок пунктів обміну іноземної валюти на території України* : Постанова Правління НБУ № 338 від 21.09.2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1220-07>

3. *Чернадчук Т. О.* Основи валютного права України : навчальний посібник / Т. О. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 301 с.

Чернадчук Т. О. Деякі аспекти класифікації валютних правовідносин

У статті досліджуються питання класифікації валютних правовідносин. Враховуючи специфіку діяльності в сфері обігу валюти, пропонується авторський підхід щодо повної класифікації валютних правовідносин з метою подальшого вдосконалення їх правового регулювання.

Ключові слова: валютні правовідносини, класифікація валютних правовідносин, абсолютні та відносні регулятивні валютні правовідносини, вертикальні і горизонтальні валютні правовідносини.

Чернадчук Т. А. Некоторые аспекты классификации валютных правоотношений

В статье исследуются вопросы классификации валютных правоотношений. Учитывая специфику деятельности в сфере обращения валюты, предлагается авторский подход к полной классификации валютных правоотношений с целью дальнейшего совершенствования их правового регулирования.

Ключевые слова: валютные правоотношения, классификация валютных правоотношений, абсолютные и относительные регулятивные валютные правоотношения, вертикальные и горизонтальные валютные правоотношения.

Chernadchyuk T. Some aspects of the classification of exchange relationships

In this article the author researches the points of classification of exchange relationships. Taking into account specific activities in the field of currency circulation, the author proposes an approach to the full classification of exchange relationships to further improve their regulation.

Key words: currency relationship; classification of exchange relationships; absolute and relative regulatory legal currency; horizontal and vertical exchange relationship.